

Poválečné Československo

1945–1946

I.1. Obnova Československa a Košický vládní program

Všechny hlavní politické směry a jejich vůdčí osobnosti, které se podílely na domácím a zahraničním protinacistickém odboji, již v průběhu války deklarovaly, že se po osvobození zasadí o provedení zásadních změn ve vnitřní i zahraniční politice osvobozeného Československa. V tom se shodovaly i s prezidentem Edvardem Benešem, který hovořil dokonce o **revolučních změnách** v politickém, ekonomickém a sociálním systému. Výrazem těchto změn se stalo ustavení první poválečné vlády **Národní fronty Čechů a Slováků** a vyhlášení jejího programu dohodnutého v březnu 1945 v Moskvě a na osvobozeném území v Košicích dne 5. dubna 1945. Rok 1945 tak přinesl do právního řádu obnovovaného Československa celou řadu významných změn. Poválečné zákonodárství bezprostředně poválečného období ovlivnilo podobu československého státu, stejně jako jeho ekonomického, politického a sociálního systému, na několik desetiletí. Do značné míry připravily poválečné změny i nástup komunistického režimu v únoru 1948.

Právně upravil podobu poválečné vlády Národní fronty ústavní dekret z 2. dubna 1945 o nové organizaci vlády a ministerstev v době přechodné. Vláda měla 16 českých a 9 slovenských členů. Ministerským předsedou jmenoval Beneš levicového sociálního demokrata Z. Fierlingera. Členy pětičlenného předsednictva se stali J. David (národní socialisté), J. Šrámek (strana lidová), K. Gottwald (KSC), V. Široký (KSS) a J. Ursíny (Demokratická strana). Košická vláda znovu zavedla institut **státních tajemníků**, kteří měli v klíčových ministerstvech, v jejichž čele stál Čech, reprezentovat „Slovensko“. Stali se jimi V. Clementis (na ministerstvu zahraničí), M. Ferjenčík (na ministerstvu národní obrany) a J. Lichner (na ministerstvu zahraničního obchodu). Ústavní dekret č. 1/1945 Sb. k institutu státních tajemníků totiž stanovil zásadu, že na těchto ministerstvech, pokud byl ministr Čech, byl státní tajemník Slovák.

Košický vládní program obsahoval základní zásady vládní politiky ve vnitropolitické a mezinárodní oblasti. V článku I. definoval vládu Národní fronty Čechů a Slováků jako vládu reprezentantů „všech sociálních složek a politických směrů, které doma i za hranicemi vedly národněosvobozovací zápas za svržení německé a maďarské tyranie“. Její existence byla limitována provedením „všeobecné, tajné a přímé volby do Ústavodárného shromáždění“, jehož hlavním úkolem bylo vypracování nové československé ústavy.

Další články programu byly věnovány vybudování nové československé branné moci za pomoci Rudé armády. Článek IV. programu stanovil linii zahraniční politiky na základě spojenectví se Sovětským svazem ve smyslu československo-sovětské spojecké smlouvy z 12. prosince 1943, a to ve vojenské, politické, ekonomické i kulturní oblasti. Tuto „hlavní linii“ měly doplňovat „přátelské vztahy k Anglii, jakož i k USA,

a zvláště úzké přátelství k Francii“. Článek V. požadoval nahrazení dosavadního „byrokratického a lidu vzdáleného správního aparátu“ volenými **národními výbory**. Zároveň požadoval „důsledné zrovnoprávnění žen ve všech oblastech politického, hospodářského i kulturního života.“ Všeobecné volební právo mělo být přiznáno mužům a ženám od 18 let a mělo být rozšířeno i na příslušníky branné moci. Naopak aktivního a pasivního volebního práva měli být zbaveni ve smyslu **retribučního zákonodárství** „všichni zrádci národa a pomahači nepřítelů“. Obnovený československý ústavní pořádek měl „plně zaručit ústavní svobody, zejména svobodu osobní, shromažďovací, spolčovací, projevu mínění slovem, tiskem i písmem, domovní, listovní tajemství, svobodu učení a svědomí a náboženského vyznání.“ Článek VI. stanovil princip nového vztahu českého a slovenského národa v ČSR na základě zásady „rovný s rovným“, zatímco článek VII. umožňoval odstoupení Zakarpatské Ukrajiny Sovětskému svazu.

Pro další osud německé a maďarské menšiny v Československu se stal vládním programem odůvodněn tím, že se „z velké části staly povolným nástrojem dobovačské politiky proti republice zvenčí, a z nichž se zejména českoslovenští Němci propůjčili přímo k vyhlazovacímu tažení proti českému a slovenskému národu“. Zároveň však vláda prohlásila, že „nechce a nebude postihovat své loajální německé a maďarské občany, a zejména ne ty, kteří i v dobách nejtěžších zachovali k ní věrnost, s viníky však bude postupovat přísně a neúprosně, jak toho vyžaduje svědomí našich národů, svatá památka nesčetných našich mučedníků, klid a bezpečnost budoucích pokolení.“ Prostředkem, který měl uvedený úkol řešit, bylo rozhodování o zachování nebo naopak o odejmutí československého **státního občanství**. Článek IX. stanovil zásady pro provedení **retribucí**, když vláda prohlásila „za svůj nejvyšší odpovědný úkol a za svoji mravní povinnost před českým a slovenským národem postihnout a vydat soudu a trestu všechny válečné provinilce, všechny zrádce, všechny vědomé a aktivní pomocníky německých nebo maďarských utlačovatelů“, a to „bez všech průtahů, bez kolísání a bez shovívavosti vůči komukoliv“. Vláda souhlasila s úpravou **mimořádných lidových soudů** přijatou již v Londýně, a navíc požadovala vytvoření **Národního soudu** pro proces s protektorátními představiteli a představiteli tzv. slovenského státu. V článku X. a XI. navrhovala vláda provedení zajištění majetku zejména u občanů nepřátelských států, osob německé a maďarské národnosti, kteří se provinili proti československému státu, jakož i u zrádců a kolaborantů, a to formou institutu **národních správ**. U pozemkového majetku výše uvedených kategorií osob měla být provedena **konfiskace** zemědělské půdy jako počátek **nové pozemkové reformy**. Vláda ve svém programu potvrdila též zásadu **restituce** majetku odňatého za druhé světové války v důsledku **národní, politické či rasové perzekuce**.

Mezi hlavní úkoly „obnovy hospodářského života“ patřilo podle článku XII. **znárodnění** klíčových odvětví národního hospodářství. Znárodnění bylo skryto pod požadavek „postavit celý peněžní a úvěrový systém, klíčové podniky průmyslové, pojišťovnictví, přírodní a energetické zdroje pod všeobecné státní vedení a do služeb znovuvýstavby národního hospodářství a znovuoživení výroby a obchodu“. Nakonec se v článcích XIII. – XV. vláda zavazovala zabezpečit zásobování obyvatelstva potravinami, položit základy „velkorysé sociální politiky a sociální péče o všechny vrstvy pracujícího lidu měst a venkova“ a zasadit se o obnovu vzdělávání, vědy a kulturní oblasti. Vláda

prohlásila, že bude podporovat tvůrčí schopnosti lidu tím, že bude „organizovat a podporovat demokratickou cestou účast nejširších vrstev našich národů na každodenním politickém, hospodářském, sociálním a kulturním životě, aby se tak stalo skutkem, že lid je opravdu jediným zdrojem státní moci.“ Výše uvedená ustanovení vládního programu se tak stala základem pro reformovaný společenský systém Československa, které se mělo stát „**lidovědemokratickým** státem“. Vládní program byl též nazýván programem „**národní a demokratické**“ revoluce.

Dohoda o vzniku první poválečné vlády především omezila vznik a fungování politických stran. Existovat nadále mohly jen ty politické strany, které se staly členy **Národní fronty**. V českých zemích mohly po válce působit jen čs. **strana národně socialistická**, čs. **strana lidová**, čs. **strana sociálně demokratická** a **Komunistická strana Československa** (KSČ). Na Slovensku původně působily dokonce jen dvě politické strany – **Komunistická strana Slovenska** (KSS) a nově vzniklá **Demokratická strana**. Ostatním politickým stranám nebylo umožněno se obnovit, nové strany mohly vzniknout, jen pokud s tím všechny strany Národní fronty souhlasily.

V tomto zvláštním politickém systému neexistovala opozice. Většina stran plně podporovala závažné změny poválečného období, ostatní jim alespoň nebránily a otevřeně se proti nim neodvážily vystoupit. Kromě typických rolí politických stran se v poválečném období zvýšil vliv stran Národní fronty i ve veřejné správě, a zejména také v hospodářské oblasti. Na osvobozeném území se z Národní fronty stala zvláštní forma vládní koalice. KSČ usilovala, aby se členy Národní fronty staly i významné masové organizace – jako byly sjednocené odbory či Svaz partyzánů, které komunistům pomáhaly rozšiřovat jejich vliv. Již brzy po osvobození disponovaly odbory členskou základnou, která čítala přes dva miliony dělníků a zaměstnanců. Svými nátlakovými akcemi, například v oblasti znárodnění a pracovních výhod, dokázaly odbory účinně ovlivňovat rozhodování vlády. Důležitou roli hrály také organizace odbojářů a osvobozených politických vězňů. K velkým masovým organizacím patřily i Svaz českých a Svaz slovenských rolníků, Svaz české mládeže a také sportovní a tělovýchovné organizace, které se však prozatím nesjednotily.

Rovněž vnitřní uspořádání Národní fronty mělo své zvláštnosti. Všechna jednání totiž končila dohodou, o které se nehlasovalo, ale vyžadoval se konsenzus všech stran. KSČ preferovala, aby bylo vytvořeno ještě jakési užší jádro Národní fronty tvořené třemi socialistickými stranami – KSČ, sociální demokracií a národními socialisty. Dohoda těchto stran měla být podle jejich představ již jen předkládána ostatním stranám ke schválení. Pokus komunistů o vytvoření takového společného politického bloku, který by dohadoval obsazení míst v národních výborech a v poválečném parlamentu, se však nepodařilo plně realizovat a tzv. **Socialistický blok** přestal během několika měsíců fakticky fungovat. Komunisté proto alespoň požadovali, aby se dohody uskutečněné v rámci Národní fronty staly závazné pro všechny poslance stran Národní fronty a pro stranický tisk. To však narazilo na odpor ostatních stran Národní fronty.

Jakkoli přinesl systém Národní fronty velké omezení klasické parlamentní demokracie, přeci jen nedokázal odstranit všechny demokratické principy. Politické strany i v omezeném systému vstupovaly do politické soutěže, čemuž napomáhal i fakt, že se stále uvažovalo o svobodných parlamentních volbách. Přes určité problémy se

obnovoval i princip nezávislého soudnictví. Uplatňování některých svobod, jako byla například svoboda projevu, však bylo v systému Národní fronty problematické. Některé části vládní politiky, jako například spojení se Sovětským svazem, bylo jen obtížné kritizovat.

1.2. Role dekretů prezidenta republiky

Přijetím **Košického vládního programu** a pokračující normotvornou činností **Slovenské národní rady** se změnila role dekretů prezidenta republiky. Dekrety vydávané na osvobozeném území a publikované ve Sbírce zákonů a nařízení se od londýnského období, kdy byly vydávány od října 1940 na základě ústavního dekretu č. 2/1940 Úředního věstníku čsl. o prozatímním výkonu moci zákonodárné, kvalitativně odlišovaly. Byly vydávány po relativně krátké období do ustavení **Prozatímního Národního shromáždění** (tj. do 28. října 1945), avšak za tuto dobu se významně změnilo jejich obsahové zaměření stejně jako způsob přijímání. Oproti „londýnským poměrům“ se podíl E. Beneše a jeho kanceláře na přípravě dekretů zmenšoval a naopak narůstal vliv a zároveň politická odpovědnost stran Národní fronty a vlády. Politicky vycházely dekrety z vládního programu, který se jako nejdůležitější druh právní normy přechodného období snažily realizovat. Na tom nic nemění fakt, že řada prezidentských dekretů platila jen pro české země.

Platnost dekretů pro Slovensko totiž modifikovala Slovenská národní rada (SNR) svým nařízením z 21. dubna 1945, které publikovala pod č. 30/1945 Sb. n. SNR. Podle § 1 vykonávala zákonodárnou moc na Slovensku SNR „v duchu upřímné shody s prezidentem a vládou Československé republiky“. Výjimkou byly věci celostátní povahy, kdy podle § 2 vykonával zákonodárnou moc prezident republiky prostřednictvím dekretů prezidenta republiky „po dohodě se Slovenskou národní radou“. O tom, co se považovalo za věc celostátní povahy, se měla dohodnout československá vláda s předsednictvem SNR. Politicky řešila dělbu pravomocí mezi ústřední orgány a SNR dohoda mezi vládou a předsednictvem SNR z 2. června 1945 zvaná též **první pražská dohoda**. Podle ní byly celostátně upravovány a řízeny zvláště záležitosti národního hospodářství, sociálně-kulturní a administrativně-politické otázky. Souhlas SNR s dekrety prezidenta republiky byl poté vyjadřován prostřednictvím slovenských členů československé vlády.

Otázka publikace prezidentských dekretů byla upravena dekretem č. 19 /1945 Sb., o **Sbírce zákonů a nařízení republiky Československé**. Teprve tímto dekretem pozbyly platnosti nejen prvorepublikové předpisy o vyhlášení zákonů a nařízení, ale i dekret č. 4 z 26. října 1940, který zřizoval Úřední věstník československý. Dekret měl celostátní platnost a podle něj se ve Sbírce zákonů a nařízení vyhlášovaly zákony, respektive dekrety prezidenta republiky, mezinárodní smlouvy, vládní nařízení a některá nařízení a vyhlášky ústředních úřadů. Pokud nebylo v dekretu uvedeno něco jiného, nastala účinnost dekretů 15 dnů od jejich vyhlášení. Zároveň tento dekret výslovně respektoval zvláštní publikaci předpisů platných jen pro Slovensko, a to ve **Sbírce nařízení SNR**.

Oproti SNR se na české straně nepodařilo prosadit obdobnou autoritu **České národní rady** (ČNR). ČNR vznikala postupně na jednáních mezi reprezentanty domácích odbojových proudů od podzimu 1944. Definitivně se ustavila na schůzích

29. a 30. dubna 1945 a snažila se vystupovat jako nejvyšší odbojový reprezentant Pražského povstání. V jejím čele stál profesor A. Pražák a šestičlenné předsednictvo. Plénum ČNR poté tvořilo 25 členů reprezentujících další složky domácího odboje a obnovovaných či nově utvářených společenských organizací. ČNR si představovala, že moc budou přebírat **revoluční národní výbory**, z nichž poté vzejde i porevoluční parlament, jenž přijme změny ústavy. ČNR 5. května 1945 prohlásila, že přebírá vládní a výkonnou moc v českých zemích, avšak činila tak nejen jako „představitelka revolučního hnutí českého lidu“, ale i jako „zmocněnec vlády čs. republiky v Košicích“. Ačkoli se ČNR snažila dosáhnout obdobného postavení jako SNR, na rozdíl od ní jako trvalejší reprezentace českých zemí v novém státoprávním uspořádání neuspěla. Po návratu Fierlingerovy vlády do Prahy odevzdala výkonnou moc vládě. Požadovala však, aby se vláda rekonstruovala a byli do ní přibráni zástupci domácího odboje. Na schůzi vlády 12. května 1945, na základě negativního stanoviska sovětských orgánů vůči roli ČNR za Pražského povstání, se však vláda rozhodla, že by se ČNR měla stát pouhým „přípravným volebním výborem“ pro **zemský národní výbor**.

Nejdůležitějším úkolem vlády v bezprostředně poválečném období bylo obnovit výkon státní moci nad celým územím republiky a započít s ekonomickou, sociální a politickou obnovou a zároveň i reformou státu ve smyslu výše zmíněného vládního programu. Prostřednictvím prezidentských dekretů a nařízení SNR tak došlo k výrazným změnám předmnichovského zákonodárství, a především ústavního, politického a ekonomického uspořádání československého státu. 98 dekretů vydaných na osvobozeném území mělo různorodý charakter. Dekretální zákonodárství zahrnovalo rozsáhlou oblast sahající od retribučních dekretů, dekretů o změnách v Ústavě z roku 1920, dekretů o zajištění obnovy a následných proměn v oblasti národního hospodářství a státních financí, vzniku a fungování nových vysokých škol či norem dotýkajících se pracovního práva a postavení státních zaměstnanců, vysokoškolských učitelů, vojáků či soudní soustavy, až po dekrety znárodňovací, dekrety upravující řízení výroby a zahraničního obchodu a dekrety řešící osud německé a maďarské menšiny v ČSR.

1.3. Dekrety týkající se postavení německé a maďarské menšiny v ČSR a tzv. státně nespolehlivých osob

První otázkou řešenou dekretálním zákonodárstvím byla otázka tzv. **odsunu** (transferu) německé, popřípadě maďarské menšiny z Československa. Princip transferu prováděného pod mezinárodním dohledem se stal významnou součástí mezispojenských jednání na konci války. Před konečným rozhodnutím velmocí však došlo k tzv. **divokému odsunu**, který byl prováděn bezprostředně po skončení válečných událostí a v jehož průběhu bylo z Československa nuceně vysídleno více než 650 000 Němců. Došlo přitom k řadě násilností a individuálních aktů bezpráví, zejména ze strany tzv. **revolučních gard**. Konec války doprovázený stupňujícím se německým terorem zejména v průběhu květnového povstání vyvolal ze strany českého obyvatelstva násilné akce odvety, ke kterým došlo například v Přerově, Ústí nad Labem či v Brně. Tato problematika je spojena se zákonem č. 115/1946 Sb., o právnosti jednání souvisejících s bojem o znovunabytí svobody Čechů a Slováků z 8. května 1946, který vyslovil beztrestnost mimo jiné pro jednání, která byla „výrazem touhy po spravedlivé odplatě za činy oku-

pantů nebo jejich pomahačů”, a to v době od 30. září 1938 do 28. října 1945. Zákon se však neměl vztahovat na trestné činy, které byly spáchány „z důvodů nízkých a nečestných.” Počet obětí „divokého odsunu” byl československým úředním šetřením na počátku 90. let i česko-německou historickou komisí odhadnut na maximálně 40 000.

Po rozhodnutí **Postupimské konference** v srpnu 1945 dostal transfer mezinárodněprávní základ, který byl konkretizován rozhodnutími Spojenecké kontrolní rady. Postup československých orgánů zejména od zahájení organizovaného odsunu v lednu 1946 tyto skutečnosti respektoval a byl ve většině případů v souladu s mezinárodními podmínkami pro provedení transferu. V rámci organizovaného odsunu, který započal v lednu 1946, bylo do konce roku 1946 (kdy byl hromadný odsun v podstatě ukončen) do okupačních zón v Německu přesídleno více než 2 milionů osob. Téměř 1,5 milionů československých Němců bylo přijato v americké okupační zóně a více než 800 000 pak v zóně sovětské.

To vše však neznamená, že by i mezinárodně schválený transfer měl být posuzován nekriticky. V úvahu by mělo být vzato například to, že nezanedbatelnou část odsunutých tvořili i němečtí antifašisté, na které se vymezení odsunu a ztráty občanství neměla vztahovat, či že zásahy proti německému obyvatelstvu se nevyhnuly ani německy mluvícím Židům. V právní rovině si tuto skutečnost uvědomovala též československá vláda a například ministerstvo vnitra od konce roku 1945 v příslušných vyhláškách upozorňovalo na nutnost důslednějšího vymezování skupiny německých antifašistů, na které se odsun a ztráta občanství neměly vztahovat.

Odlisný výsledek mělo jednání o odsunu maďarské menšiny. Západní velmoci se postavily proti odsunu maďarského obyvatelstva a tuto otázku měla řešit dohoda obou států a v zásadě výměna obyvatelstva (viz kapitola II.9.).

Pro vymezení osob, kterých se odsun měl týkat, byl klíčový ústavní dekret prezidenta republiky z 2. srpna 1945 č. 33/1945 Sb., **o úpravě československého státního občanství osob národnosti německé a maďarské**. Konečná verze tohoto ústavního dekretu byla podepsána E. Benešem v závislosti na výsledku jednání Postupimské konference a vycházela z teorie, že z hlediska československého práva státní občanství československé u osob německé a maďarské národnosti přetrvalo po celou dobu války a teprve tímto dekretem je ČSR propustila ze státního svazku. Jako osob zbavených československého státního občanství bylo možno provést jejich transfer do okupačních zón v Německu. Československé právo sice neuznávalo ani pomnichovský právní vývoj ani právní stav nastalý po 15. březnu 1939, na jehož základě se většina československých občanů německé národnosti stala říšskými občany, avšak muselo z faktu, že se velká část československých občanů po Mnichovu stala občany nepřátelských států, vyvodit důsledky. Dekret vycházel z předpokladu, že státního občanství mají být zbaveny ty osoby, které se po Mnichovu či po 15. březnu 1939 staly státními občany Německé říše a Maďarska, tedy států, se kterými bylo Československo od září 1938 ve válečném stavu. Na druhou stranu od počátku diskuzí o uvedeném dekretu byla zdůrazněna nutnost vymezit okruh osob, na které by se ustanovení o ztrátě občanství nevztahovala, zejména pokud šlo o občany, kteří zůstali k československému státu loajální.

Uvedený ústavní dekret konstatoval, že československými státními občany nejsou ty osoby německé nebo maďarské národnosti, které podle předpisů cizí okupační

moci nabyly státní příslušnosti německé nebo maďarské, a to zpětně od doby, kdy se tak stalo. Oproti tomu byla dekretem vymezena skupina osob, jimž československé občanství zůstalo „ze zákona“ zachováno a skupina osob, které mohly o československé občanství znovu požádat. Zachováno zůstalo občanství těm osobám, které prokázaly, že ČSR zůstaly věrné. Podle směrnice, kterou k provedení dekretu vydalo ministerstvo vnitra, se jednalo například o osobu, která (a) byla z politických nebo rasových důvodů vězněna v koncentračním táboře nebo vězení nebo „byla pro svoji věrnost k republice a loajalitu k českému neb slovenskému lidu jinak nacisty pronásledována“, (b) aktivně se účastnila bojů proti nacismu a za Československou republiku, (c) sloužila v československých či spojeneckých jednotkách nebo v domácím odboji a (d) nebyla členem SS, SA, SDP, NSDAP nebo jiných nacistických organizací. Za prokázání věrnosti československému státu se pokládala i politická činnost v emigraci, financování odboje apod. Státní občanství zůstávalo zachováno i těm osobám, jejichž rodinní příslušníci buď byli zavražděni pro svoji antifašistickou činnost či zemřeli v koncentračních táborech. O zachování občanství rozhodovalo z úřední povinnosti ministerstvo vnitra či **okresní národní výbor** (ONV), který mohl vydat tzv. **zjištění o zachování státního občanství** (obr. 1).

Občanství zůstalo zachováno i Němcům a Maďarům, „kteří se v době zvýšeného ohrožení republiky přihlásili v úředním hlášení za Čechy nebo Slováky”.

Kromě toho existovala i další skupina osob, které mohly o navrácení občanství požádat ve lhůtě 6 měsíců od dne publikace příslušné vyhlášky ministerstva vnitra. Jednalo se o další kategorie německých antifašistů, a to na základě posudku zvláštních komisí. Podrobnosti upravovala vyhláška ministerstva vnitra z 25. srpna 1945 č. 51/1945 Sb. a oběžník ministerstva vnitra z 24. srpna 1945. Žádosti o navrácení občanství však nesmělo být vyhověno, „jestliže žadatel porušil povinnosti československého státního občana”. Mezi takové osoby patřili například ti, kdož se stali členy zákonodárního sboru, byli soudci nebo vysokými státními úředníky, důstojníky nebo poddůstojníky nepřátelské branné moci, členy nacistických stran, organizací nebo hnutí, vedoucími hospodářskými činiteli německých podniků či příslušníky Sudetendeutschen Freikorps. Státní občanství také nemohlo být navráceno osobám, které se dopustily veřejných projevů proti československému státu nebo byly nositeli čestné hodnosti nebo vyznamenání „udělené nepřátelským státem nebo nepřátelskou institucí”, jakož i těm, kdož „jakkoli spolupracovali s nepřitelem nebo „těžili nebo se pokoušeli těžít hospodářsky nebo finančně pro sebe nebo osoby blízké z poměrů vzniklých obsazením československého území nepřátelskou mocí.” Pro účely tohoto dekretu se provdané ženy a nezletilé děti posuzovaly samostatně. Žádosti o navrácení státního občanství, které podávaly manželky a nezletilé děti československých občanů, měly však být podle ustanovení dekretu „posuzovány blahovlnně” a až do rozhodnutí o žádostech byli žadatelé považováni za československé státní občany. Lhůta pro podání žádosti o navrácení československého státního občanství u ONV byla stanovena od 10. srpna 1945 do 10. února 1946. O žádostech rozhodoval zemský národní výbor. Dekret postihoval ztrátou československého státního občanství i Čechy, Slováky a příslušníky jiných slovanských národů, kteří se v době zvýšeného ohrožení republiky ucházeli o udělení německé nebo maďarské státní příslušnosti, aniž k tomu byli donuceni nátlakem anebo zvláštními okolnostmi.

Obr. 1 Formulář pro zjištění o zachování státního občanství.

Zjištění o zachování státního občanství.

Kolek 5 K.

Okresní národní výbor (okresní správní komise)

v

(v Praze: Magistrát hlavního města
v Praze.)

Jméno zaměstnání

v ulice čís.

žádá podle § 2 úst. dekretu ze dne 2. srpna 1945, č. 33 Sb. o zjištění, že se mu zachovává československé státní občanství a uvádí:

Narozen dne 1..... v

přísluší domovským právem do obce

okres národnosti

Zůstal vždy věren Československé republice, nikdy se neprovinil proti národům českému a slovenskému a zúčastnil se činně boje za osvobození Československé republiky tím, že

(nebo) trpěl pod nacistickým (fašistickým) terorem, a to tím, že

Jako důkazy přikládám tyto doklady

..... po případě navrhuji provedení těchto šetření či výslechnů

Zároveň navrhuji, aby mi bylo vydáno osvědčení, že až do vyřízení této žádosti se mám považovati za československého státního občana.

V dne 1945.

.....
Podpis:

Zásahů do majetkových poměrů (tedy nejprve zajištění majetku **národní správou** a poté provedení **konfiskace** či **znárodnění**) osob německé a maďarské národnosti, ale i osob státně nespolehlivých a „nepřátelských osob“ právnických se dotýkaly zejména následující dekrety:

- dekret č. 5/1945 Sb. z 19. května 1945, o neplatnosti některých majetkoprávních jednání z doby nesvobody a o národní správě majetkových hodnot Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů a některých organizací a ústavů;
- dekret č. 12/1945 Sb. z 21. července 1945, o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa;
- dekret č. 28/1945 Sb. z 20. července 1945, o osídlení zemědělské půdy Němců, Maďarů a jiných nepřátel státu českými, slovenskými a jinými slovanskými zemědělci;
- dekret č. 108/1945 Sb. z 25. října 1945, o konfiskaci nepřátelského majetku a o Fondech národní obnovy.

Tyto dekrety se netýkaly pouze „Němců a Maďarů“, ale všech osob, které se proti československému státu provinily a byly označeny buď za „**zrádce a kolaboranty**“, či za „**osoby státně nespolehlivé**“. V tomto ohledu se právně naplňovaly politické postuláty Košického vládního programu a uvedené dekrety jsou přímo spojeny s **retribučními předpisy**. Nekonfiskoval se však například majetek těm Němcům a Maďarům, „kteří se aktivně zúčastnili boje za zachování celistvosti a osvobození Československé republiky“ či osob, které zůstaly československému státu loajální. Dekrety také nedopadaly pouze na fyzické osoby, ale týkaly se především německého a maďarského státu a právnických osob, které se podílely na vedení války či sloužily nacistům. Na druhou stranu je nutno upozornit na fakt, že řada v dekretch použitých pojmů (např. „státně nespolehlivé osoby“, „zrádci“, „kolaboranti“) a jejich aplikace v praxi reflektuje dobu vypjatých nacionálních vášní bezprostředně poválečného období.

Dekret prezidenta republiky č. 5/1945 Sb. z 19. května 1945, o neplatnosti některých majetkoprávních jednání z doby nesvobody a o národní správě majetkových hodnot Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů a některých organizací a ústavů, prohlásil, že „jakékoliv majetkové převody a jakákoliv majetkoprávní jednání, ať se týkají majetku movitého či nemovitého, veřejného či soukromého, jsou neplatná, pokud byla uzavřena po 29. září 1938 pod tlakem okupace nebo národní, rasové nebo politické perzekuce“. Stal se tak základem pro **restituci** majetku.

Naopak majetek „osob státně nespolehlivých“ měl být zajištěn pro následné konfiskace či znárodnění institutem tzv. **národní správy**. Národní správa, znamenala omezení výkonu vlastnických práv a zaváděla se do podniků a majetkových podstat, kde toho „vyžadoval plynulý chod výroby a hospodářského života, zejména v závodech, podnicích a majetkových podstatách opuštěných nebo takových, které jsou v držbě, správě, nájmu nebo pachtu osob státně nespolehlivých“. Dekret opět nesměřoval pouze proti fyzickým osobám, ale i proti osobám právnickým. Za **osoby státně nespolehlivé** považoval: „a) osoby národnosti německé nebo maďarské, b) osoby, které vyvíjely činnost směřující proti státní svrchovanosti, samostatnosti, celistvosti, demokraticko-republikánské státní formě, bezpečnosti a obraně Československé republiky, které k takové činnosti podně-

covaly nebo jiné osoby svésti hleděly a záměrně podporovaly jakýmkoliv způsobem německé a maďarské okupanty." Za takové osoby dekret pokládal například členy Vlajky, vedoucí funkcionáře Spolku pro spolupráci s Němci, České ligy proti bolševismu, Kuratoria pro výchovu mládeže, Hlinkovy slovenské ľudové strany, Hlinkovy gardy, Hlinkovy mládeže či Národní odborové ústředny zaměstnanecké a Svazu zemědělství a lesnictví. Za státně nespolehlivé právnické osoby se pokládaly ty, „jejichž správa úmyslně a záměrně sloužila německému nebo maďarskému vedení války nebo fašistickým a nacistickým účelům”.

Ve výkladu dekretu zpracovaném **Ústřední radou odborů** (ÚRO) je obsažena následující definice státně nespolehlivé osoby: „Státně nespolehlivou je z fyzických osob taková osoba, která pro svou národnost nebo charakterovou vadu, projevenou činností za okupace, je pro stát nebezpečím, že v budoucnosti ohrozí klidné a zdárné budování demokratické republiky“ (obr. 2). Státní spolehlivost se poté zkoumala i po únoru 1948.

Dále se dekret věnoval postavení, pravomocím a povinnostem **národních správců**. Dekret též stanovil, že právní jednání majitelů, držitelů a správců majetku, spadajících pod národní správu, týkající se podstaty těchto majetků a provedená po účinnosti tohoto dekretu, byla neplatná. Dosavadní majitelé, držitelé a správci majetků daných pod národní správu byli povinni zdržet se jakéhokoliv zásahu do jednání národního správce.

Národní správa přinesla skutečně velmi rozsáhlé omezení vlastnických práv i svým rozsahem. Koncem září 1945 byla v českých zemích národní správa uvalena jen v průmyslovém sektoru na 9 302 podniků s téměř 1 milionem zaměstnanců (z toho na 457 největších jich připadalo 665 tisíc). Na Slovensku bylo do června 1945 rozhodnuto o národní správě v asi 4 000 případech (řemesla, živnosti, podniky), z toho bylo 700 podniků s více než 50 zaměstnanci. Na Slovensku se však pro oblast národní správy uplatnily odlišné právní předpisy. SNR totiž ještě před dekretem č. 5/1945 Sb. přijala vlastní úpravu v nařízení č. 50/1945 Zb. nar. SNR. Důležité též je, že národní správa byla předpokladem pro následně prováděné konfiskace a znárodnění.

Dekret prezidenta republiky č. 12/1945 Sb. z 21. června 1945, o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa, s okamžitou platností a **bez náhrady konfiskoval pro účely pozemkové reformy zemědělský majetek**, jenž byl ve vlastnictví: (a) všech osob německé a maďarské národnosti bez ohledu na státní příslušnost, (b) zrádců a nepřátel republiky jakékoliv národnosti a státní příslušnosti, projevivších toto nepřátelství zejména za krize a za války v letech 1938 až 1945, (c) akciových a jiných společností a korporací, jejichž správa úmyslně a záměrně sloužila německému vedení války nebo fašistickým a nacistickým účelům.

Osobám německé a maďarské národnosti, které se aktivně zúčastnily „odboje za zachování celistvosti a osvobození Československé republiky“ se majetek nekonzfiskoval. Ostatním Němcům, jimž se půda konfiskovala, nesly podle vládního návrhu dekretu „kolektivní odpovědnost za všechny zločiny spáchané Němci, na českém národě a republice, a proto jim náhrada nepřislušela“. O výjimkách z konfiskace rozhodoval na návrh příslušné **rolnické komise** Okresní národní výbor (ONV). Pochybné případy předkládal zemskému národnímu výboru, který je se svým dobrozdáním postupoval

Obr. 2 Vydané osvědčení o národní a státní spolehlivosti.

Místní národní výbor v Litoměřicích

Č. poř. 282/II-49 Dne 8/3.1949

Osvědčení o národní a státní spolehlivosti

Místní národní výbor v Litoměřicích, osvědčuje tímto, že proti

panu _____
paní _____
slečně _____

naroz. 1/9. 1903 v Ml. Boleslavi, spr. okres. týž _____,
příslušné-mu do Litoměřice _____, spr. okres. týž _____,
národnosti české _____, stát. příslušnosti čsl. _____,
povoláním úředník ONV _____, bytem v Litoměřicích,
ul. Zahradnická _____, č. 32 _____, spr. okres Litoměřice,

nebylo s hlediska státní a národní spolehlivosti i socialistického a lidově demokratického smýšlení až dosud zjištěno žádných závad.

X XXXX XXX

Předseda MNV.

ke konečnému rozhodnutí ministerstvu zemědělství, které rozhodovalo v dohodě s ministerstvem vnitra.

Na Slovensku se opět postupovalo podle poněkud odlišné právní úpravy obsažené v nařízení SNR č. 104/1945 Zb. n. SNR, o konfiskaci a rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel slovenského národa, která však na rozdíl od dekretu č. 12/1945 Sb. stanovila hranici pro konfiskace zemědělského majetku Maďarů na 50 hektarů.

V okresech s převážnou většinou obyvatelstva německé národnosti zůstávala půda ve správě **Národního pozemkového fondu** pro potřeby **vnitřního osídlení**, v případech, kdy se nenašel dostatek uchazečů české nebo jiné slovanské národnosti. Osídlování zemědělské půdy souviselo s celkovou problematikou osídlování československého území, ze kterého odešli příslušníci německé a maďarské menšiny. To bylo prováděno na základě dekretu prezidenta republiky č. 27/1945 Sb. ze 17. července 1945, o jednotném řízení vnitřního osídlení. K řízení osídlování zřídil dekret tzv. **Osídlovací úřady**, a to Osídlovací úřad se sídlem v Praze pro oblast zemí České a Moravskoslezské a Osídlovací úřad se sídlem v Bratislavě pro Slovensko. Osídlovací práce v celé republice řídila Ústřední komise, v jejímž čele stál ministr vnitra. Příděly půdy upravoval dekret prezidenta republiky č. 28/1945 Sb., o osídlení zemědělské půdy Němců, Maďarů a jiných nepřátel státu českými, slovenskými a jinými slovanskými zemědělci, z 20. července 1945.

Přijetí dekretu č. 12/1945 Sb., jehož vymezení okruhu osob bylo z této skupiny prezidentských dekretů nejpřísnější, bylo motivováno rozsáhlými zásahy německých okupačních orgánů do pozemkové držby českého obyvatelstva. Jednalo se například o vznik rozsáhlých cvičišť SS v oblasti Vyškovska, Neveklovska či Sedlčanska, během nichž bylo české obyvatelstvo vysídleno a pozemkový majetek konfiskován. V době existence protektorátu Čechy a Morava také došlo k převodu téměř veškerého původně československého nemovitého státního majetku na instituce kontrolované německou okupační správou. K majetkovým převodům pozemkového majetku ve prospěch německých subjektů byla využita i ustanovení záborového zákona první pozemkové reformy. S nápravou tohoto stavu po skončení války proto souviselo i vydání zvláštního dekretu prezidenta republiky č. 124/1945 Sb., o některých opatřeních ve věcech knihovních, z 27. října 1945, který platil jen pro české země. Účelem dekretu bylo odstranění „knihovních zápisů“ zejména v pozemkových knihách, ke kterým došlo v době nesvobody ve prospěch německého či maďarského státu a dalších s nimi spojených právnických osob, a jejich zpětnému přepsání na československý stát, země Českou a Moravskoslezskou či na jimi zřizované právní osoby. Na návrh vlastníka nebo jiných oprávněných osob (vyžadovalo se však osvědčení o státní spolehlivosti) pak soud v pozemkových knihách nařizoval vymazání poznámky zabavení majetku, ke kterým došlo v době nesvobody zejména k návrhu gestapa, na základě vnučené správy nebo záboru.

Ministerstvo zemědělství národním výborům o nové pozemkové reformě prováděné na základě uvedených právních předpisů 3. července 1945 sdělovalo:

„Pozemková reforma roku 1945 nemá a nebude mít nic společného s pozemkovou reformou první republiky. Podle dekretu prezidenta republiky z 21. června nedostanou konfiskovanou půdu velkostatkáři, nýbrž bezzemci, zemědělští dělníci, deputátníci do nejvyšší výměry

13 ha. O přidělu nebudou rozhodovat byrokratičtí úředníci nějakého státního úřadu, nýbrž žadatelé o půdu sami. Rolnická místní komise, ustavená z oprávněných žadatelů o půdu, bude rozhodovat, kdo půdu dostane, kolik jí dostane, kolik za ni a v kolika ročních splátkách zaplatí. Pozemková reforma první republiky k tomu potřebovala 20 let, aby nakonec svůj úkol splnila k neprospěchu pracujícího venkova. Dnešní pozemková reforma se provádí ihned a všude a provádí ji sám pracující lid, který je zárukou toho, že se již nikdy nebudou opakovat chyby minulosti.“

V letech 1945–1947 byl v českých zemích konfiskován majetek v celkové rozloze téměř 1 400 000 hektarů zemědělské a 1 000 000 hektarů půdy lesní. Do konce roku 1947 se především v pohraničí usídlilo na 150 000 uchazečů o půdu, kterým bylo přiděleno 1 200 000 hektarů půdy. V úrodných a atraktivních oblastech proběhlo osídlení relativně úspěšně, problémy se však objevily především v horských a podhorských oblastech, kde byla hustota osídlení velmi nízká a některá místa zůstala po odchodu Němců neobydlena.

Dekret prezidenta republiky č. 108/1945 Sb. z 25. října 1945, o konfiskaci nepřátelského majetku a Fondech národní obnovy, **konfiskoval bez náhrady** pro Československou republiku movitý a nemovitý majetek i majetková práva (jako pohledávky, cenné papíry, vklady, práva nehmotná), které byly ke dni faktického skončení německé a maďarské okupace ve vlastnictví tří kategorií osob: (a) právnických osob – Německé říše, Maďarského království, veřejnoprávních korporací, nacistických a fašistických stran a dalších německých a maďarských právnických osob včetně majetkových fondů, (b) fyzických osob národnosti německé nebo maďarské, s výjimkou osob, které prokázaly, že zůstaly věrné Československé republice, (c) fyzických osob, které vyvíjely činnost směřující proti státní svrchovanosti, samostatnosti, celistvosti, demokraticko-republikánské státní formě, bezpečnosti a obraně Československé republiky a dalších osob ve smyslu § 18 velkého retribučního dekretu.

Dekret dále stanovil podrobnosti o průběhu konfiskace a o pravomoci národních výborů. Z konfiskace byla vyňata ta část movitého majetku, kterou bylo nevyhnutelně potřeba k uspokojení životních potřeb nebo k osobnímu vykonávání zaměstnání těchto osob a jejich členů rodin (jako oděv, peřiny, prádlo, potraviny a nástroje). Konfiskaci nepodléhal též majetek, který v době po 29. září 1938 pozbyli českoslovenští občané pod tlakem okupace nebo v důsledku národní, rasové nebo politické perzekuce. Konfiskovaný majetek spravovaly do jeho přidělení **Fondy národní obnovy**.

Nepřátelského majetku se dotkl i dekret prezidenta republiky č. 81/1945 Sb. z 25. září 1945, o některých opatřeních v oboru spolkovém. Jeho hlavním účelem bylo podle důvodové zprávy a podle prováděcích pokynů ministerstva vnitra napravit německé zásahy do existence a majetkových poměrů řady českých spolků, ke kterým došlo v době nesvobody. Právě výše uvedený prezidentský dekret tato německá nařízení a opatření rušil, avšak s výjimkou odborových organizací a spolků, jejichž program nebyl „v souladu se současnou politickou organizací veřejného života“. ONV byly pověřeny, aby zajistily majetkovou restituci spolkového majetku zabaveného za okupace. Naopak spolky německé a maďarské, jakož i spolky, na něž dopadal dekret o národní správě (tj. spolky, které sloužily nacistickým a fašistickým účelům), byly dekretem rozpuštěny a jejich majetek byl zajištěn jako majetek nepřátelský. Vyňaty z dekretu